

HORVÁTH PÉTER

Biológiai alkat és lélekteremtő regény

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A BIOLÓGIAI REALIZMUS¹

A magyar epikai hagyomány történetében az élet biológiai felfogása és a realizmus irodalmi fikciótípusa közt feltehetően a II. világháborút követő időszakban jött létre először közvetlen kapcsolat. A biológiai realizmus önálló, sajátos karakterrel bíró problémaként Németh László írásainak kritikai recepciójában nyerte el megfogalmazását. Ezen kritikai diskurzus a *Válaszban* 1946-tól kibontakozó első szakaszának bemutatása korábban már megtörtént, ezért a következőkben összefoglaló jelleggel csak megjelenésének legfontosabb állomásait érintem. Ebben az első lépést Szent-Györgyi Albert *Egy biológus gondolatai*² című írása jelentette, amely arra keresve a választ, hogy miként képes a biológiatudomány az életről érvényes leírást adni, arra a végkövetkeztetésre jutott, miszerint a biológiai kutatás az életet szerves anyagi valóságában, egyedül az anyag élő állapotának szintjén vizsgálja. A biológiai problémafelvetéssel kapcsolatban először a *Válaszban* rendszeresen publikáló Németh László fogalmazta meg észrevételeit, aki úgy látta, hogy az élőlények egynessége az egységes atomisztikus anyagfelfogást meghaladó, az alkati felépítés sokféleségét szem előtt tartó anyagteória felől írható le.³ Ezzel tulajdonképpen egy olyan értelmezői diskurzus vette kezdetét, amely végül a biológiai szemléletnek az irodalmi közbeszédbe történő bekapcsolásához vezetett. A biológiai szempont irodalmi kategóriává történő átértelmezése Sarkadi Imre kritikai teljesítményének tudható be, aki az *Iszonyról* írt recenziójában először applikálta közvetlenül a biológiai problémát az irodalmi diskurzusba. Írásában Németh regényének előzmények nélküli, úttörő jellegű teljesítményét a szerves világba benne foglalt „biológiai embernek” az „irodalmi-életteni szemléleten” alapuló ábrázolásában határozta meg.⁴

A lélekteremtő regény koncepciója

Németh László *Regényírás közben* című esszéje – az *Iszonyt* biológiai regényként értelmező Sarkadi szövege után –, a *Válasz* következő számában jelent meg. Az írás jelentőségét illetően érdemes megjegyezni, hogy ez a munka a szerzői művészet-felfogást kifejítő tanulmányok so-

¹ A tanulmány egy fejezete a biológiai realizmus Németh László recepciójában játszott szerepét feldolgozó nagyobb terjedelmű írásnak. Az írás első, a biológiai diskurzus megjelenését tárgyaló része a *Laokoón* folyóirat 8. számában (laokoön.c3.hu) jelenik meg.

² Szent-Györgyi Albert: *Egy biológus gondolatai*. In: *Válasz*, 1946. december, 213–221. A szöveg egy része megjelent a Szent-Györgyi írásaiból összeállított kötetben. Szent-Györgyi: *Egy biológus gondolatai*. Vál. és bev. Straub F. Brunó. Gondolat, Bp., 1970. 104–113.

³ Németh László: *Szent-Györgyi cikkéhez*. In: *Válasz*, 1947. 1. 90–93.

⁴ Sarkadi Imre: *Vita közben. Cikk, tanulmányok*. Szépirodalmi, Bp., 1974. 439–449. (eredeti megjelenés: *Válasz*, 1948. 8. 642–647.)

rában az egyik legfontosabb szövegnek tekinthető. Mint ismert, Németh Lászlót irodalmi kérdések tekintetében elsősorban a regény problémája foglalkoztatta, melynek tárgyalásához a realizmus jelentette számára a kiindulópontot. Esztétikai nézeteiben a realizmus szinte kizárólagos szerepet töltött be, melyet a valóságábrázolás egyedül hiteles formájaként, általános érvényű művészi normaként tartott számon, s elveit prózaírói gyakorlatában is igyekezett alkalmazni.⁵

A realizmus jelentősége Németh László tekintetében elsősorban a lélektani irodalmi tradíció összefüggésében értelmezhető. Műveinek elsődleges kontextusát a pszichológiai nézőpont és a hozzá köthető lélektani regény műfaji hagyománya jelöli ki, ezért írói alkotómunkájának mind újtó, modern aspektusai, mind realiztikus jellege egyaránt ebben a vonatkozásban fejthetők fel. Németh az *Égető Eszter* írása alatt keletkezett *Regényírás közben* című viselő szövegében vázolta fel a „lélekteremtő regény” koncepcióját. Az esszé a művészet általában vett célját – a tudományhoz hasonlóan – a valóság felfedezésében jelölte meg, hozzátéve, hogy a tudománytól eltérően a művészetben a „lélek valósága is benne van”.⁶ Az emberi lélek ábrázolására vonatkozólag Németh egy teljesen új perspektívát dolgozott ki, amikor a lélekteremtés, a pszichogenezis eszközét tekintette meghatározónak: „Minden műfaj tud valamit, amit a másik nem: létét épp ez igazolja. A regény emberi lelkeket tud teremteni.”⁷ A lélekteremtés igényével fellépő írói művészet-értelmezésben tehát a lélek nem a valóság előzetesen létező adottsága, hanem az írás teremtő gesztusának (*create*) eredményeként megalkotott esztétikai-irodalmi jelenség.

A pszichogenetikai regény epikai reprezentációjának Németh álláspontja szerint a kreatúraként felfogott lélek, a 'lélek genezise' képezi tárgyát. Prózatórténeti nézőpontból a lélekteremtő realizmus koncepciója azért értékelhető a lélektani regény műfaját érdemben megújító elgondolásnak, mert a lélek ábrázolása helyett a lélek megteremtését tűzte ki céljaul. A realizmus esztétikai jelentése tehát ebben az esetben nem a valóságmimézis reprodukív elvén alapul, hanem a *pszichikai értelemben vett realitás* létrehozásában megnyilvánuló produktív, alkotó teljesítményen. Németh számára ehhez, a teremtő lélektaniség gondolatához a legfontosabb inspiráló forrást Kerényi Károly és Jung mitológiakutatása jelentette. Ezt támasztja alá a *Die göttliche Kind* kötetről írt recenziója, melyben a teremtő lélek tudományának elsőbbsége mellett érvelt a képeket viaszlenyomatként megőrző lélek tudományával szemben. Az 1940-ben megjelent *Az isteni gyermek* Kerényi azon könyve volt, melyhez Jung első ízben írt előszót, megalapozva ezzel a két tudós közös lélektani mitológiakutatásait. Németh elfogadta azt a felfogást, miszerint a lélek teremtő tudása a tudattalanban rejlő archetipusokon alapul, és a mítoszalkotásra való képességben nyilvánul meg. Úgy látta, hogy a mítikus alapjaitól elszakadt, gyökértelen psziché világával szemben a kollektív tudattalannal érintkező lélek az általa teremtett mítoszok révén hatalmába képes keríteni a világot.⁸ A lélekben végbemenő (ön)teremtő folyamat legfontosabb eredménye tehát mintegy abban állt,

⁵ Németh realizmus-értelmezéséről: Fülöp László: *Németh László realizmuselve*. In: Tiszatáj, 1980. 7. 57–67.

⁶ Németh László: *Regényírás közben*. In: Válasz, 1948. 9. 655. kötetben: uő: *Megmentett gondolatok*. Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1975. 297.

⁷ uő: 656.

⁸ uő: *A teremtő lélek tudománya*. In: *Európai utas*. Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1973. 593.

hogy a másodlagos képmással ellentétben, az imagók képesek kollektív, mitikus hatóerőre szert tenni.

A lélektani epikai konvenció modern újraértelmezése Németh László esetében tehát a realizmus esztétikai felfogásával kapcsolódott egybe. Mindez azt jelenti, hogy a lélek teremtő megalkotása nem az alkotói invenció formabontó vagy tárgyias megnyilvánulásaiban kereste az adekvát kifejezés lehetőségét, hanem a kultúra etnikai világának lelki drámákra koncentrált ábrázolásában. Műfajelméleti szempontból Németh prózaírásának értelmezéstörténetében ugyanakkor a lélektani regény mellett a tudatregény is meghatározó szereppel rendelkezik. A regényírói tevékenység felől a tudat nem jelenti az ábrázolás előre adott kiindulópontját, miután az írás számára az elsődleges „feladat nem a világ, hanem egy tudat kialakítása volt mindig”.⁹ A tudat megformálása tehát alkotói feladat, ami szorosán összefügg a lélekteremtésre irányuló szerzői intencióval. Németh azzal összefüggésben exponálta lélek és tudat kapcsolatát, hogy epikusi működése miképpen volt képes a 19. századi realizmus megújítására. A szerzői önértelmezés szerint ennek alapját a transzpozíció egy sajátos, originális formája jelentette.

Németh realizmus-felfogásának egyik lényegi vonása, hogy alapvető szerepet tulajdonít a tudat regresszív transzpozíciójának. A regresszív transzpozíció alatt olyan művelet értendő, amely a tudatnak a lélek belső mélységébe történő áthelyezését és izolációját jelöli. Németh *A korrektúra után* írásában fejtette ki a tudat és a lélek közti sajátos viszonyra vonatkozó elgondolását. Eszerint az epikai elbeszélés alapszerkezetét a nap metaforával jelölt tudatnak a pszichikumhoz viszonyítva külső, magaslati pozíciója jellemzi, amelyben a „közös égbolt napja” a „szereplők kitért lelke felett” helyezkedik el. Tolsztoj mint „a nagy epikus regények írója” ezt a reprezentációs sémát annyiban haladja meg, hogy „talán mélyebbre száll hősei lelkébe, de ő sem zárkózik egészen beléjük”, a szereplők ezért „sose varródhatnak bele gondolataik burkába”.¹⁰ Németh regényeinek viszont épp abban ragadható meg a legszembevetőbb újítása, hogy bennük megtörténik a teljes körű izoláció, „az olvasónak ez a bevarrása a főhős lelkébe”.¹¹ Epikai alkotásainak ezért képezi alapelemét a lélek körébe zárkózó tudat megjelenítése, az elszigetelt lélektani alaphelyzetnek megfelelő diegézis: „regényeim olvasójának a főhős lelkéből kell kinéznie a világra. A főhős megy, vándorol, s folyton új élmény-rétegekbe fúrja tudatát; így támad az alagút, amely a falára írt színes képek ellenére is mint valami hosszú és szűk marad meg az olvasó érzékszerveiben”.¹² A 19. századi epikai realizmus pszichogenetikusan megújítása tehát lényegében a tudat teljes pszichikai izolációjával megy végbe, amely a lélek világába bezárt *conscience*, a pszichikum immanens centrumaként elgondolt tudat ábrázolására épül.

Németh regényelméleti eszme-futtatásainak alap gondolata szerint a lélek megteremtése egy érzéki jelentéssel bíró anyagi textúra kidolgozását is feltételezi. A regényt ebben a tekintetben az a tény tünteti ki, hogy terjedelménél fogva „a lélek minden redőjét ki tudja bontani”.¹³ A prózaíró számára tehát az igazi kihívást egy szövevényes esztétikai kimunkálása jelenti, melynek több szintje különböztethető meg. Az egymásra merőleges hosszanti láncfona-

⁹ uő: *Korrektúra után*. In: *Megmentett gondolatok*. 309.

¹⁰ *uo.*

¹¹ *uo.* 308., 309.

¹² *uo.* 306.

¹³ uő: *Regényírás közben*. 666.

laktól és keresztirányú vetülékfonalakból összeálló textúra az írás produktív szövőmunkájával jön létre: „Van valami a regényírásban a kézimunkázásból. A minta »elő van nyomva«, le kell rakni a kereszteteket. Ez a három-négy hónapon át tartó kézimunkázás azonban megrontja a lélek anyagcseréjét (...). Az agy folyton csak ad és nem kap közben semmit; innen a fárasztó sivárság.”¹⁴ Az anyag lelki körforgását („anyagcserét”) egy irányba redukáló írástechnika, az előállított műben saját működését a psziché szövetképzésén keresztül ábrázolja, amely közvetlen biológiai jelentésvonatkozásokkal rendelkezik: „Ez a szövet-tenyésztési kísérlet, az életbeli ember-szövet átültetése s továbbnövesztése a regény organizmusában: sehol sem folyt olyan vészjósló méretekben, mint most megjelent regényemben, az Égető Eszterben.”¹⁵ A szöveggként megírt textualitás, a fonalakból szőtt textília és a biológiai testszövet hisztológiai aspektusait egyaránt magába foglaló textúra Németh írói programjában a megteremtett lélek anyagi konzisztenciájaként nyerte el alapjelentését.

A statuáris reprezentáció kérdése

Németh László írásainak egyik pregnáns ismertetőjegye, hogy a tudat epikai reprezentációja sajátos esztétikai formában valósul meg bennük. Az emberi tudat ábrázolásának paradigma-tikus esztétikai modelljét ebben az esetben a szobor műalkotása jelöli. Németh tehát nem a képi megjelenítés festői vagy fotografikus módzataihoz, ahogy nem is a színház, az építészet, illetve a zene művészi kifejezésformáihoz nyúlt vissza, hanem a háromdimenziós tér anyagi megformáltságán alapuló szobrászathoz. Az írói elbeszélés által felépített emberi tudat jelképes értelme ezért elsősorban a szoborhoz való hasonlóságában kapta meg adekvát jelentését.¹⁶ Műveinek interpretációjakor Németh visszatérően nyomatékosította, hogy prózai alkotásai „elsősorban (...) ’tudatregények’, vagy ha úgy tetszik, írói eszközökkel létrehozott szobrok, melyek mint Olympia szobrai emberi vonásokon, mozdulatokon a természet egy aspektusát igyekeznek átderengtetni.”¹⁷ Bizonyos distanciával szemlélve epikai fikcióit női alakot megtestesítő szoborhoz látta hasonlatosnak, melyeket a tudat bonctani értelmezésével kapcsolt össze: „(...) ezért kelti több regényem is, a Gyász, az Iszony, az Égető Eszter távolodóban egyetlen alak, egy szobor benyomását. Mert mi más az igazi szobor is, ha nem egy tudat vonalakra, anatómiára lefordítva.”¹⁸

A szoborként elgondolt tudat valódi jelentősége Németh számára azonban túlmutatott egyedi megformáltságának esztétikai kifejező értékén. A tudat esztétikai egyedülállóságát meghaladó szféra a mitológia közvetlen jelenlétében érhető tetten írásaiban. Németh számá-

¹⁴ *uo.* 293.

¹⁵ *uo.* 320.

¹⁶ „Regényeimnek ezt az elbeszélés-jellegét az okozza, hogy mindegyik egy emberi tudatot épít fel – nem a történet, a társadalomkép a fontos, hanem a tudat, ami közben létrejön – s tegyük hozzá mindjárt: aminek ez a tudat a jelképévé lesz –, ami azon, mint egy görög isten szobra, átvilágít. S e szobor megmintázása az, ami egy elbeszélés formájában mondható el. Az elbeszélés pedig pontosan azért duzzad meg, mert a cél az ehhez szükséges anyag összehordása, s nem egy embersorsot feltáró történet elmondása, mint az átlagnovellában. (A tudat ugyanis bonyolult szöttek, sok szálal kell fölvetni, hogy olyasmi jöjjön létre, ami helyettesítheti.)” *uő.*: *Az Iszony forgatókönyvéhez*. In: *Utolsó széttekintés*. Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1980. 673.

¹⁷ *uő.*: *Magánlevél az írói érzékenységről*. In: *Sajkódi esték*. Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1974. 470.

¹⁸ *uő.*: *Korrektúra után*. In: *Megmentett gondolatok*. 310.

ra a hiteles, azaz realista irodalmi ábrázolás elképzelhetetlen volt a mítosz világával való érintkezés nélkül. Írói felfogásában a mítosz elsősorban a teljesség iskoláját jelentette. A mítoszt az öncélú esztétikai formalizmussal állította szembe, s úgy vélte, hogy mára csak Keleten hat elevenen, ahol „a magasrendű törekeny szellemi és formai játék minden feltétele” hiányzik, viszont kozmogóniai hitelük elvesztése dacára a nagy ősképek még jelen vannak.¹⁹ A mitikus természet-ábrázolásban az istenek nem csupán „világaspektusok” formájában írhatók le, hanem ami ennél sokkal fontosabb, megragadhatók úgy is, mint „nagy biológiai létalakok”²⁰. S az ember létmódját elsősorban a mítosz biológiai ontológiája definiálja, szemben a mitológiai vonatkozásokat nélkülöző lélektani szemléletmóddal, amennyiben az írói megállapítás szerint „az embereknek nem pszichológiájuk, hanem mitológiájuk van”²¹. A lélektremtő realizmus egyik sajátossága épp abból származik, hogy az epikai realitás-effektus integrálja magába a mitologikus jelentéshorizontot: „Általában ne bántsuk annyit a realitást; hisz épp a mítosz tanít meg rá, hogy az igazi valóságban elérnek még az istenek is.”²² Az *Iszony*, a *Gyász* és az *Égető Eszter* regénytriászban a mitikus meghatározottság a női szereplők olyan szoborként történő kimunkálásában figyelhető meg, ami a görög pantheon istennohéhez teszi őket hasonlatossá. Ennek háttérében egy olyan kivételes állapot leírása áll, amelyben a mítosszal érintkező tudat időtlenségbe dermedt, statuáris formára tesz szert: „az első oldaltól az utolsóig egy emberi tudatot ábrázoltam, a regény minden részlete e tudat – hogy úgymondjam – csúcsállapota felé tört, melyben aztán mintegy a mítoszba fölnyúlva, örökre megmeredt, eltörpülve reliefszerűen hagyva le az embereket, eseményeket, amelyek közül felemelkedett”²³. A mitikus tartománnyal történő kontaktus jellemzője, hogy nem szabadabb teszi az emberi tudatot, hanem élő valóságában bezárja magányába. A regresszív transzpozícióval a lélek benső mélységébe transzponált tudat tehát nem oldódik fel szétszóródva a mitikus közegben, hanem vertikális csúcsállapotában egy szobor időfeletti alakjában megszilárdulva, alkati egyedisége tömörségében végleges, lezártágában megbonthatatlan anyagi meghatározottságra tesz szert.

A szoborforma tehát mindenekelőtt a tudat mítoszban rögzült esztétikai állapotát jelöli. Németh László mítosz-értelmezésének egyik figyelemreméltó egyedisége abban ismerhető fel, hogy a mítosz szférájában szituált tudat specifikus materiális jelentést vesz fel. A mítosz ebben az értelemben tellurikus, anyagi valóságként fogható fel, ami a mitikus világba szoborként integrálódó tudatnak képezi anyagát. Bár Németh számára a mítosz legmagasabb rendű paradigmáját a görög mitológia jelentette, a mitológiai utalásrendszer írói munkáiban mégsem a görögség önmagában álló univerzumaként kap helyet. Sokkal inkább a mítosz olyan applikációjával találkozhatunk nála, amely a mitikus tartományt az etnikummal összefüggésben kezeli. A paraszti-népi kultúrát Németh László ugyanis mindig a mítosz által reprezentált természet részeként fogta fel. A mítoszt ezért is köthette össze egy a textúra által eltakart archaikum népi világát feltáró geológiai jelentésszinttel: „A műben feltörő geológiának azonban még mindig nem vagyok a mélyén. Szophoklészben engem a kidolgozott redők

¹⁹ uő: *A Mítosz emlőin*. In: *Életmű szilánkokban I*. Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1998. 556.

²⁰ uő: *Homályból homályba. Életrajzi írások. II*. Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1977. 476.

²¹ *uo.* 133.

²² uő: *A Mítosz emlőin*. 558.

²³ uő: *A mű védelme. (levél Benedek Andrásához)*. In: *Megmentett gondolatok*. 390. kiemelés az eredetiben

alatt ott feszülő archaikum vonzott, mintha Olympia szobrai elevenedtek volna meg s kezdtek volna szónokolni. S nem ez az archaikum működik-e a külsőségeiben érthető s világossá vált paraszti életben is? S nem ez vonzott-e a nők, főként a modern élettől érintetlenebb nővérásszonyok mélyre nyúlóbb életébe is? Ami felé a Gyász írása közben törtem: az, mindenki láthatja, egy szobor: a temetőjáró parasztasszony szobra, körvonalai, ahogy a fia sírjánál láttam, belsejében azonban a magam lélek-befalazó büszkeségét, zordabb szépségideálját, a civilizációnk küszöbe alá húzó archaikum vágját örökítettem meg.”²⁴

Németh gondolkodásában a mitikus archaikum tehát egy geológiai dimenzióban egyesíti a görögség mitológiáját és a magyar parasztság életvilágát. A két valóság-szféra közti kapcsolatlétesítés „a kidolgozott redők alatt”, azaz a lelki realitás textúrájához képest rejtett, szublimináris dimenzióban megy végbe. Az írói munka itt deríti fel a tudat anyagi meghatározottságának geológiai rétegét, az etnikum világának sztratigrafikus értelmét. A pszichológiai szempont ezen a ponton adja át helyét a biológiai látásmódnak, miután a pszichikus szövetanyag takarója alatt szedimentálódott realitás a mítosz biológiai létalakjainak etnikai jelenséggel telített világát jelöli. Az írói feladat ebből kiindulva az etnikai tartalmak felszínre hozatalát és az archetipikus emberi léthelyzeteket közvetítő mitológiai-biológiai ősképek faktikus leírását foglalta magába.²⁵ Az *Iszony* egyedi művészi értékét Gabriel Marcel ezért is mutathatta fel a regény azon poétikai vonásában, hogy „egyszerre tud konkrétan helyhez kötött és egyetemes lenni”²⁶. A görög sorsszerűség tragikuma Németh számára ily módon alakulhatott át a magyar nép sorskérdéseinek drámai megjelenítésévé. Illyés pontosan fogalmazott, amikor az *Iszony* realizmusát a mítosz hazai földre történő átültetésében fedezte fel,²⁷ miután az univerzális és a lokális, az általános érvényű emberi és a partikulárisan meghatározott népi, a természetfeletti mitológia és a földalatti poézis közti szintézis megteremtése tekinthető az írói életmű egyik legmarkánsabb teljesítményének.²⁸

Az anyag organikus, tellurikus létformájaként és a népek közös eredetvidékeként felfogott geológikum tehát a tudatot az archaikumba befalazó szoborformának szolgál alapanyagául. A szobortudat megalkotására Németh az alkotó individuum egy kivételesnek vélt történeti típusát, a népköltőt látta alkalmasnak. A népköltőre hárult a művészi feladat, hogy a földgeológiai mélységébe alszüllyedt prepoétikus etnikai tartalmakból létrehozza művét. Né-

²⁴ uő: *Az író modelljei*. In: *uo.* 324.

²⁵ „Akik a »magyar«-t művészet, tudomány, népelet rejtett vonásaiból »előhívják«: egész bizonyos, hogy egy »új magyart« hívnak elő. Te ehhez az alakításhoz, kifejtéshez ajánlod figyelmünkbe az ókortudományt: a magyar alaktalanságnak – a görög alakot. Nagy Károly szobrászai ókori mintákat néztek (nézték és félreértették) s a germán lényeket fejezték ki. A megformált idegen vázává vált a formálódó alaktalannak: így lehet támasztéka a hungarológiának az ókortudomány s az eszmélődő magyarságnak a befejezett antikvitás.” uő: *Levél Kerényi Károlyhoz*. In: *Európai utas*. 45.

²⁶ *Gabriel Marcel két levele Németh Lászlónak*. In: *Alföld*, 1980. 12. 108.

²⁷ „Ebben a minden ízéig reális regényben a szűzesség istennője ereszkedik le a földre, s tépi darabokra azt, aki rá akarja erőszakolni, bele akarja tukmálni a föld mocskát, a köznapi életet. (...) Az antik elkerülhetlenséget éreztem a vaskos hazai tájon.” Illyés Gyula: *Az Iszony francia kiadásának előszava*. In: *Iránytűvel. I.* Szépirodalmi, Bp., 1975. 460.

²⁸ Ezen író vállalkozás sajátosságát a *Kisebbségben* Berzsényi érintő passzusa jellemzi találó módon: „A magyar alkat mélyiből leng föl az éteri görög héjazásba. De éppen mert vakmerő s rendkívüli volt: világító. Ha Csokonaiék a Nap alatt ültettek magyar kertet, ő a lehetőségek éjébe villámlott bele, magát elégetve.” In: Németh: *Kisebbségben*. In: *Sorskérdések*. Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1989. 846.

meth számára a népköltő ilyen mintapéldáját mindenekelőtt Ady testesítette meg. Ady „mint minden mélymagyar realista, nem rémlátó és nem bizakodó” – írta róla, s ennek nyomán költészetében is komor, „zord lényeglátáson” alapuló realizmusát értékelte a legtöbbször.²⁹ Értelmezésében a népköltőt kettős meghatározottság jellemzi, míg a költőt teste a parasztsághoz köti, addig lelke az egész népet magába foglalja.³⁰ A népköltőt testének biológiai működésén keresztül ugyanakkor eleven kapcsolat fűzi a geologikumba süllyedt etnikumhoz. A lélek anyagi begyökerezettségénél fogva a testen keresztül érintkezik a föld népével, innét merítve a szoborformához szükséges anyagot: „A költő nem a környezet produktuma, de a talajból él. Valami ős Istentől jött és Istenhez térő villan meg benne, de csak valami nagyon földiben villanhat meg. Olyan ő, mint a szobrász: ura a szobor anyagának, de az anyag is ura neki.”³¹ A paraszti népkultúra és az alkotó népköltő közt a biológiai test révén organikus kontinuitás áll fenn, s a föld népe képezi anyagi szubsztrátumát a belőle kiállított szobornak.

A mitikus természet azonban nem kiteljesedése, hanem legsúlyosabb anyagi korlátja a népköltő alkotómunkájának. A halhatatlan istenek a természeti determináltság alakjai, akikhez viszonyítva a halandóként meghatározott ember bukásra ítélt lény. A véges ember számára a mitikus természet a sors képében jelenik meg, ebből kiindulva írhatta le Németh Szophoklész tragédia-típusát „kötött szertartásként”: „A művész erejét a kivitel felé préseli, az egyéniség összeszorul; kevésbé terjeng és jobban feszít. Hol vetheti itt meg az egyéniség a lábát? Az emberben, és nem az istenekben. A dráma az istenek pártján áll, de a költő a hős mellé szorul. Ha ő is az istenekkel szövetkezik; a színpadból ablakdeszka lesz, amelyen bolhákat nyomnak el. A költőnek egy útja van: az ember mellett kell szorongania a szertartás ellenében.”³² A mitikus világrend közepette a tragikus sors által körülhatárolt pozícióban lép elő az autonóm egyéniség feszített, tömör, összefogott alakja. Az írás alappontját és végcélját ez a népi mitológia anyagából szoborként megformált egyéniség jelenti. Németh regényeiben az egyéniség legmagasabb művészi fokon a „feszült lelkülétű nőalakok”³³ kidolgozásában jelenik meg: Kárász Nelli mint magyar Artemisz vagy Kurátor Zsófi mint paraszt Elektra a mitikus nép kollektív szféráján belül harcolja ki saját individuális pozícióját. Németh tipikus regényhőseinek drámája mögött ez, a nép mitikus-biológiai hatalmával szemben az autonóm individualitás megteremtéséért vívott küzdelem húzódik meg. A művészi ábrázolás esztétikai végcélja az egyéniség példaértékű felmutatására irányul: az etnikum biológiai-mitikus tartalmakkal telített anyagi struktúráiba a testével bennefoglalt népköltő a szobor műalkotásában végső soron saját ellentmondásos szituáltságát formálja meg. Németh Lászlónál az egyéniség megkülönböztető jellemzője, hogy szingularitását csak biológiai értelemben, biológiai alkatának egyediségét megalkotva képes demonstrálni. A szobor művészi értelemben ezért lényegében nem más, mint a testében egyedülálló biológiai alkat, a népköltő egyéniségének esztétikai reprezentációja. A biológiai értelemben földhöz kötött mítosz kollektív rendjén belül így különülhet el a biológiai alkat önállóságában az egyéniségként alkotói szabadsággal rendelkező népköltő esztétikai szférája.

²⁹ uő: *Kisebbségben*. 886.

³⁰ uő: *Népi író*. In: *Két nemzedék*. Magvető–Szépirodalmi, Bp. 1970. 698.

³¹ uő: *Népiesség és népiség*. In: *uo.* 21.

³² uő: *Szophoklész*. In: *Európai utas*. 20.

³³ Kerényi Károly: *Németh Lászlóról*. In: *Németh László Emlékkönyv*. Szerk: Monostori Imre, Olasz Sándor. Németh László Társaság–Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2001. 31.

A biológiai probléma szerzői reflexiója

Németh László gondolkodása szerint a népköltő a szoborban az egyéniség biológiai alkotójának – az etnikum mitikus anyagsága által determinált – tudatát alkotja meg műalkotásként. A szobrász-költő alkotómunkájában megtörténik a tudat befalazása a biológiai testbe, a pszichológiai nézőpont integrációja a biológiai szemléletbe, az anyagi-organikus összefüggések esztétikai formába öntése. Ennek kiinduló alapját, a tudatot a lélek immanenciájaként izoláló regresszív transzpozíció jelenti, amely a tudatot a test számára külsőként adott érzéki valóságból az élménybensőben feltáruló életvalóságba helyezi át.

Németh László *Regényírás közben* című írásának a biológiai probléma kifejtése nem képezi szűkebb értelemben vett tárgyát, a szöveg mégis közvetlenül kapcsolódik Sarkadi biológiai regényre vonatkozó problémafelvetéséhez. A tanulmányhoz tartozik egy lábjegyzet, amely a Sarkadi írásával kapcsolatos írói észrevételeket tartalmazza. A jegyzet filológiai kuriózuma, hogy a tanulmány egyik ismételt újraközlésében – az életműkiadásban, illetve a *Kiadatlan tanulmányok*ban – sem szerepel. A következő rövid gondolatmenetet tehát egyedül a *Válaszbeli első változat* tartalmazza: „Ez a napló már ki volt szedve, amikor Sarkadi cikke a *Válasz* szeptemberi számában megjelent. Ez az apróbetűs, alkalminak látszó cikk több igen fontos gondolatot vet föl, amelyeket írásomba már nem szőhettem bele. Itt csak egy termékeny szempontja számára szeretnék utat nyitni. Sarkadi könyvem ürügyén biológiai regényről beszél, én a lélektani szót használom. Sarkadinak azonban igaza van: a lélektant én mindig a biológia részének tekintetem. A tudományban ez a bekebelezés még nem történt meg, mint író azonban posztuláltam. Azt hiszem nemcsak én. A lélektani regény biológiai telítődése s telítése irodalomtörténeti szempontnak s regényírói programnak egyaránt kamatozó lehet.”³⁴

Sarkadi *Iszony*-kritikája nyomán Németh László realizmus-elmélete tehát a biológiai szempontot integráló gondolati összefüggésekkel gazdagodott. A *Regényírás közben* szövegéhez utólagosan csatolt megjegyzés egyértelműen jelzi, hogy Németh miként egészítette ki a lélekteremtés programját a biológiai szemlélettel. S ennek a biológiai látásmódnak a legjellemzőbb sajátossága, hogy organikus anyagi konstitúciójában ragadta meg a testet öltött lélek valóságát, a szoboralakban a népköltő biológiai testi alkotójának kölcsönözve irodalmi formát. Az *Iszony*ban ábrázolt házasságdráma ennek jegyében elsősorban a biológiai létében definiált egyéniség példájaként olvasható, amelyben *az individuumnak az etnikai közösség mitikus normáival szemben folytatott szabadságharca az egyéniség hordozójaként felfogott testi-biológiai alkat egyedi megformálásában éri el célját*. A biológiai alapjaitól elszakíthatatlan lélekteremtés írói programjában ezért az individuum az etnikumhoz kötött tudatán keresztül a kollektív determináltság, míg testének egyedi biológiai alkotóján keresztül az alkotó esztétikai szabadság tapasztalatát hordozza magán.

³⁴ uő: *Regényírás közben*. 663–664.

IMPRIMERIE
CASSAN FILS

FONDEE
en 1851

IMPRESSIONS DE LUXE

ARMER DU
CHARTERU

TOULOUSE